

Prof. dr MARIN CEROVAC — Ekonomski fakultet, Osijek

ZNAČAJ MARKS-RIKARDOVE TEORIJE RADNE VRIJEDNOSTI ZA UTVRĐIVANJE RAZVOJNOG OBLIKA ZAKONA VRIJEDNOSTI U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

UVODNA RAZMATRANJA

Poznato je da ekonomski zakoni nastaju i djeluju nezavisno od volje ljudi, odnosno njihove spoznaje, iako njihovim posredstvom. Oni, u stvari, predstavljaju ono što je opće i zajedničko u ekonomskim pojavama. Ekonomski zakoni predstavljaju nužnosti koje se uvijek javljaju kao posljedica određenih objektivnih uvjeta. Izvan svake je sumnje da je zakon vrijednosti najznačajniji zakon ročne proizvodnje. Za ekonomsku znanost je primarno da utvrdi r a z v o j n i o b l i k u kojem djeluje zakon vrijednosti u određenom društvu robnih proizvođača.

Prema Rikardovom mišljenju, samo je načelo radne teorije vrijednosti moglo povezati prirodno nezavisne elemente u jednu konzistentnu cjelinu. Količina radnog vremena je konstanta, ona je mjera vrijednosti i ne podliježe promjenama, te se može uvijek nezavisno izraziti¹. Rikardov se teoretski koncept zasniva na radnom vremenu kao temeljnom elementu. U tom je smislu Rikardu pripala povijesna zasluga. On, naime, postaje neposredni prethodnik K. Marksa².

¹ Vidjeti pobliže — D. Ricardo: Načela političke ekonomije, Kultura, Zagreb, 1953, str. 7—30.

² Napomena: Nedostaci su Rikardove analize mnogobrojni. Suviše velika uopćavanja kojima obiluje Rikardova analiza nisu mogla voditi računa o specifičnostima buržoaskog društva. Rikardo ne prodire u bit suprotnih interesa između radničke i kapitalističke klase već te suprotnosti uzima kao nešto što se ne mijenja; dakle, kao nešto što je jednom zauvijek dato. Takva je metoda, u stvari, dijametralno suprotna historijskom materijalizmu. To je, u biti, antipovijesna metoda.

U istraživanju ekonomskih kategorija Rikardo ne polazi od razvitka nižih prema višim kategorijama, odnosno od jednostavnih prema složenim, već uzima složene kategorije onako kako se one neposredno pojavljuju.

Marksova teorija vrijednosti, na kojoj se temelji cjelokupna zgrada »Kapitala«, potiče iz 1859. godine. Vrlo decidirano Marks je izražava na ovaj način: »1 unca zlata, 1 tona željeza, 1 kvarter pšenice i 20 lakata svile« jednake su prometne vrijednosti. Kao takvi elementi u kojima je ugušena kvalitativna razlika njihovih upotrebnih vrijednosti, oni predstavljaju jedan volumen istoga rada. Rad koji se u njima podjednako opredmećuje, mora sam da bude jednolik, bezrazličan, prost rad, kome je isto tako svejedno da li se pojavljuje u zlatu, željezu, pšenici, svili, kao što je to svejedno kisiku, da li dolazi u rđi željeza, atmosferi, grožđanom soku ili krvi čovjeka. Ali kopati zlato, vaditi željezo iz rudnika, obrađivati pšenicu i tkati svilu — to su kvalitativno međusobno različite vrste rada. Zapravo, ono što stvarno izgleda kao različitost upotrebnih vrijednosti, to se javlja u procesu proizvodnje kao različita djelatnost, koja proizvodi upotrebne vrijednosti. Ravnodušan prema posebnoj materiji upotrebnih vrijednosti, rad, koji stvara prometnu vrijednost, ravnodušan je zbog toga prema posebnom obliku samog rada. Različite su upotrebne vrijednosti nadalje produkti različitih individuuma, dakle rezultat individualno različitih radova. Ali, kao prometne vrijednosti predstavljaju one jednak, bezrazličan rad, tj. rad u kome je ugušena individualnost onih koji rade. Zato je rad koji stvara prometnu vrijednost a p s t r a k t n o o p ć i r a d³.

Dakle, rad koji se javlja u prometnoj vrijednosti jeste općeljudski rad, čija je supstanca u određenom trošenju mišića, mozga, živaca itd. Iz toga proizlazi da je za Marksa bilo očigledno i nedvosmisleno da cjelokupna vrijednost koja se u društvu proizvodi potječe isključivo od ljudskog rada. U tome i jeste sadržaj radne teorije vrijednosti.

Zakon vrijednosti, koji čini sukus radne teorije vrijednosti, Marks je formulirao ovako: «... veličinu vrijednosti neke upotrebne vrijednosti određuje samo količina društveno potrebnog rada ili radno vrijeme koje je dru-

Za razliku od Smita, koji povijest dieli na prvobitno stanje i stanje razvijenog kapitalizma, Rikardo naglašava da se odnosi među ljudima u oba ta stanja odvijaju posredstvom robne proizvodnje i razmjene. Dakle, Rikardo ne shvaća kapital kao društveno-proizvodni odnos. Za Rikarda je u oba ta stanja rada jedini izvor vrijednosti. Na taj način Rikardo je načelo po kojemu se vrijednost robe određuje količinom rada potrebnom za proizvodnju robe postavio kao opće načelo. To načelo, dakle, vrijedi za svaku robnu proizvodnju.

Zahvaljujući upravo povijesnom razvojnom konceptu Marks je pošao od sitne robne proizvodnje prema kapitalističkoj robnoj proizvodnji, gdje se roba pojavljuje kao proizvod kapitala i gdje je cijena proizvodnje samo novi oblik djelovanja zakona vrijednosti.

Zahvaljujući povijesnom razvojnom konceptu kod Marksa ekonomske kategorije dobivaju cjeloviti oblik, one nisu međusobno suprotne već se sinhronizirano uklapaju u jedan veliki ekonomski sistem. (Vidjeti pobliže: K. Marx, Teorije o višku vrednosti, drugi deo (glava VIII — XVIII), K. Marx-F. Engels, Dela, Tom 25, Beograd, 1972).

³ K. Marx: Zur Kritik der politischen Oekonomie, Stuttgart, 1907, str. 3, 4.

štveno potrebno za njenu izradu«⁴. Nadalje, »... veličina vrijednosti neke robe mijenja se upravno prema količini rada, a obratno prema proizvodnoj snazi rada koji se u njoj ostvaruje«⁵. Ta formulacija radne teorije vrijednosti i njen bitni sadržaj zakon vrijednosti, rezultat su znanstvene sinteze do koje je došao Marks u svojim ekonomskim istraživanjima.

Nikako nije slučajno što Marks počinje istraživanje kapitalističkog načina proizvodnje analizom robe, preciznije, teorijom vrijednosti. U robi su, naime, sadržane sve suprotnosti kapitalističkog načina proizvodnje. One dolaze do punog izražaja tek onda kad robna proizvodnja postaje vladajući oblik proizvodnje. »A kako je opet kapitalističkom procesu proizvodnje pretpostavka robni promet, to njegovo izlaganje iziskuje još i od toga nezavisnu i prethodnu analizu robe«⁶.

Prema navodima Engelsa, »Marksov zakon vrijednosti ima dakle, ekonomski opće važenje u vremenu koje traje od početka razmjene, koja pretvara proizvode u robe do petnaestog vijeka našeg računanja. A robna razmjena datira iz vremena koje leži prije svake pisane historije koja u Egiptu ide na najmanje tri i po hiljade, možda i pet hiljada, u Babilonu na 4 hiljade, možda i šest hiljada godina prije našeg računanja vremena...«⁷

Počeci robne proizvodnje zapravo su i počeci razmjene. »Razmjena robe počinje gdje se zajednicę završavaju, na točkama njihova dotacija s tuđim zajednicama ili sa članovima tuđih zajednica. Ali čim stvari jedanput već postanu robe u vanjskom životu zajednice, one obrnutim djelovanjem postaju robe i u njenom unutrašnjem životu«⁸. »Prvi uvjet da predmet za upotrebu bude po mogućnosti prometna vrijednost (roba — M. C.) jeste da bude neupotrebna vrijednost, da bude ona količina upotrebne vrijednosti što p r e m a š u j e (potcrtao M. C.) neposredne potrebe svoga vlasnika«⁹.

Pojava robe pretpostavlja jedan određeni stupanj produktivnosti rada, stupanj koji osigurava određene viškove za razmjenu. No, određena količina proizvoda nije rezultat samo određene produktivnosti rada, ona također ovisi i o društvenoj podjeli rada. »Svaka zajednica nalazi u svojoj prirodnoj okolini drukčija sredstva za proizvodnju i drukčije životne namirnice. Zato se i razlikuju po načinu proizvodnje, po načinu života i proizvodima. Ova samonikla različnost jest ono što pri dodiru među zajednicama izaziva razmjenjivanje njihovih proizvoda, a posebno zatim i pretvaranje tih proizvoda u robe. Razmjena ne dijeli proizvodnju u različite sfere, već te različite sfere dovodi u odnos i tako ih pretvara u grane cjelokupne društvene proizvodnje, grane koje više ili manje zavise jedna od

⁴ K. Marx: Kapital I, Kultura, Zagreb, 1947, str. 5.

⁵ Isto, str. 7.

⁶ K. Marx: Kapital II, Kultura, Zagreb, 1947, str. 341.

⁷ F. Engels: Dopuna i dodatak trećem svesku Kapitala, Kapital III, Kultura, 1948, Zagreb, str. XLII.

⁸ K. Marx: Kapital I, Kultura, Zagreb, 1947, str. 51, 52.

⁹ Isto, str. 51.

druge. Tu društvena podjela rada postaje putem razmjene prvobitno različitih, ali međusobno nezavisnih sfera proizvodnje¹⁰.

Društvena podjela rada i određeni stupanj produktivnosti rada nalaze se u nerazdvojnoj korelaciji: razvitak proizvodnih snaga povećava podjelu rada u društvu, a podjela rada omogućava viši stupanj produktivnosti rada.

U prvim počecima razmjena je slučajna pojava, ona obuhvaća slučajne viškove. Međutim, razvitak proizvodnih snaga koji sve više omogućuje razmjenu dovodi do toga da razmjena postaje sve redovnija pojava. »Trgovina će prirodno više ili manje reagirati na zajednice među kojima se vodi; ona će sve više i više podvrgavati proizvodnju prometnoj vrijednosti, čineći da uživanja i izdržavanje budu zavisniji od prodaje negoli od neposredne upotrebe proizvoda. Time ona rastvara stare odnose. Ona uvećava novčani promet. Ona više ne zahvaća samo suvišak proizvodnje, nego malo-pomalo nagrizava samu proizvodnju i dovodi čitave grane proizvodnje u zavisnost prema sebi.«¹¹.

Dakle, zakon vrijednosti, kao osnovni zakon robne proizvodnje koji se javlja i djeluje već pojavom razmjene u raspadanju prvobitne zajednice, dolazi sve više do izražaja s obzirom na sve širu i opsežniju jednostavnu robnu proizvodnju.

Za taj veliki vremenski interval, kako smo naglasili, Marksov zakon vrijednosti ima opću važnost. U tom intervalu, prema Engelsovim navodima, cijene gravitiraju prema vrijednosti utoliko više ukoliko jednostavna robna proizvodnja dolazi do većeg izražaja¹².

Pojavom kapitalističkog načina proizvodnje, naročito u periodu mašinskog vijeka, zakon vrijednosti doživljava određenu promjenu; preciznije, cijene više ne gravitiraju prema vrijednosti, već prema cijenama proizvodnje. Za razliku od pretkapitalističkih društveno-ekonomskih formacija, u kapitalističkom načinu proizvodnje postoji mogućnost prelijevanja kapitala iz jedne u drugu granu proizvodnje. Ta je pokretljivost kapitala rezultat promijenjene situacije, u kojoj vlasnik sredstava za proizvodnju nije više čvrsto vezan za određenu granu proizvodnje; on je sada vlasnik kapitala i može ga investirati gdje želi, tim više što mu neprekidni razvitak tržišta omogućuje kupnju različitih sredstava za proizvodnju i različite, po profesiji, radne snage.

Međutim, kako kapitalistički razvitak proizvodnih snaga dovodi i do centralizacije kapitala, on de facto dovodi i do usporavanja preorijentacije proizvodnje, a time i do odgovarajućeg paraliziranja čitavog procesa reprodukcije. Naporedno postojanje i neprekidni razvitak dioničkih društava još više koč i remete zakon prosječnog profita i cijenu proizvodnje. Ukoliko dođe do većeg pada profitne stope,

¹⁰ Isto, str. 298, 299.

¹¹ K. Marx: Kapital III, Kultura, Zagreb, 1948, str. 290.

¹² F. Engels: Dopuna i dodatak trećem svesku Kapitala, Kapital III, Kultura, 1948, Zagreb, str. XLII.

suvlasnici da ne moraju donositi odluke o preorijentaciji proizvodnje. Oni će nekom od svojih pojedinačnih kapitala povećati rentabilnost na taj način što će ga uložiti u onu proizvodnju koja je rentabilnija. To se obično postiže kupnjom određenog broja dionica. Tako će cjelokupni kapital biti prosječno rentabilan.

Osnovne karakteristike suvremenog kapitalizma jesu bezbrojne državne intervencije u privredi. Državna je intervencija zapravo posljedica nemogućnosti odvijanja kapitalističke reprodukcije isključivo na zakonu prosječnog profita i cijene proizvodnje. Ona vrlo značajno sprečava prelijevanja kapitala. Između ostalog, progresivno opozivanje profita i dividende svakako je značajan faktor pomoću kojeg se ukidaju razlike u participaciji profita. Zbog toga više rentabilna grana neće imati naročite privlačnosti za one koji proizvode u manje rentabilnoj grani. Velika količina kapitala kojem raspolažu pojedini magnati donosi im i veliku masu profita, a velika masa profita kompenzira niži postotak rentabilnosti. Kako se ni odnosi u raspodjeli društvenog fonda rada više ne mogu održati samo na osnovi prosječne profitne stope i cijene proizvodnje, vijek se kapitalizma produžuje planiranjem. Planiranje, uz postojanje velikih integracija¹³, predstavlja danas osnovicu svjetskog ekonomskog sistema. Bilo bi, međutim, pogrešno zaključiti da tu prestaje djelovanje zakona vrijednosti¹⁴. I ovdje je suma cijena ukupne robne mase jednaka sumi cijene proizvodnje, a suma svih cijena proizvodnje odgovara sumi vrijednosti svih roba.

I u uvjetima socijalističke robne proizvodnje polaznu osnovicu za pronalaženje oblika u kojem djeluje zakon vrijednosti treba tražiti u vrijednosti robe. To iz razloga što i u socijalističkoj robnoj proizvodnji suma svih robnih cijena mora biti jednaka sumi svih robnih vrijednosti. Ovoj osnovi treba dodati i druge bitne komponente samoupravnog socijalističkog društva, a to su: društveno vlasništvo, radničko samoupravljanje i raspodjela prema radu.

¹³ Najveći svjetski monopoli danas su toliko razgranali svoju proizvodnju i poslovanje na područjima mnogobrojnih zemalja da su najveći od tih monopola prerasli u gigante koje nazivamo multinacionalnim kompanijama. Iako su multinacionalne kompanije u ekonomskom smislu jače od mnogih država, to nikako ne znači da je njihov cilj likvidacija države.

¹⁴ Današnja privredna kretanja na svjetskom tržištu sve više pokazuju da cijene neprekidno rastu. Naime, uz suvremeni stupanj razvitka proizvodnih snaga i sistem proizvodnih odnosa, visina cijena, prije svega monopolskih, nikako se ne može održati na jednoj određenoj razini; one neprestano rastu! Razlog takve situacije treba tražiti u činjenici što su proizvodne snage u suvremenom svijetu do te mjere udružene (integrirane), da naprosto ne dozvoljavaju pad cijena. Dakle, udružene proizvodne snage, odnosno apsolutna dominacija multinacionalnih kompanija na svjetskom tržištu, ne dopuštaju pad cijena i različitim mjerama se suprotstavljaju toj tendenciji.

VRIJEDNOST ROBE, DRUŠTVENO VLASNIŠTVO I RASPODJELA PREMA RADU KAO OSNOVNE KOMPONENTE ZA UTVRĐIVANJE RAZVOJNOG OBLIKA ZAKONA VRIJEDNOSTI U SAMOUPRAVNOM SOCIJALISTIČKOM DRUŠTVU

a) *Vrijednost robe*

I u socijalističkom društvu robnih proizvođača suma cijena svih roba sadržanih u godišnjem proizvodu mora biti jednaka njihovoj vrijednosti. To znači, i u socijalizmu zakon vrijednosti određuje društveno potrebno radno vrijeme za proizvodnju robne jedinice, ili robnih jedinica jedne vrste, odnosno svih roba u društvu.

U pokušaju da se pronađe oblik u kome djeluje zakon vrijednosti samoupravnog socijalističkog društva, istraživačke preokupacije naših ekonomista polaze prvenstveno od vrijednosne strukture robe. Neosporno je da struktura robne vrijednosti čini osnovicu spomenute analize, međutim, činjenica je da se bit zakona vrijednosti izražava *metamorfozom* robne vrijednosti¹⁵. Poznato je da djelovanje zakona vrijednosti u uslovima sitne robne proizvodnje izražavamo obrascem $R - N - R'$, odnosno obrascima $N - R - N'$ ako se radi o zakonu vrijednosti krupne robne proizvodnje. Međutim, tek opća formula zakona vrijednosti, bez obzira radi li se o zakonu vrijednosti jednostavne ili krupne robne proizvodnje, nedvosmisleno ukazuje na metamorfozu robne vrijednosti. Naime, pođemo li u istraživanju jednog određenog razvojnog oblika u kojemu djeluje zakon vrijednosti isključivo od vrijednosne strukture robe ($c+v+m$) proizvedene na osnovu zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje, te ako izričito ne ukažemo na obrazac $N - R - N'$, dakle na sam zakon vrijednosti krupne robne proizvodnje, naša će istraživanja rezultirati deformacijama. Razlog je što se u novostvorenoj vrijednosti obično ukida razlika između »v« i »m«, a što je nedopustivo, i sa znanstvenog stajališta i sa stajališta samog zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje. Ukidanje razlike u unutrašnjoj strukturi novostvorene vrijednosti nedopustivo je i iz razloga što se »v« mora na osnovu zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje tretirati kao trošak proizvodnje. Ako se tako ne postupi, nemoguće je izračunati rentabilnost proizvodnje¹⁶. Vrijednost troškova za reprodukciju radne

¹⁵ Metamorfoza vrijednosti predstavlja oblik u kome se neposredno izražava bit zakona vrijednosti. Oblici metamorfoze vrijednosti jesu: $R - R'$ (gdje R' predstavlja ekvivalent $R-u$), $R - N - R'$, $N - R - N'$ i $N - N'$. Metamorfozu vrijednosti nikako ne možemo previdjeti pri tretiranju ekonomskih problema uopće, posebno pri rješavanju teoretskih problema iz ovog područja. Otkrivši metamorfozu vrijednosti kao bit zakona vrijednosti, Marks je zapravo znanstveno formulirao zakon vrijednosti.

¹⁶ U svim društveno-ekonomskim formacijama gdje se proizvode robe, i gdje djeluje zakon vrijednosti krupne robne proizvodnje ($N - R - N'$), postoji i višak vrijednosti („m“). U antičkom robovlasničkom sistemu krupne robne proizvodnje, to vrijedi i za kolonijalnu robovlasničku privredu Južne i Sjeverne Amerike u XVIII i XIX stoljeću, višak vrijednosti prisvaja klasa robovlasnika; u kapitalističkoj krupnoj robnoj privredi višak vrijednosti

snage (»v«) objektivna je veličina i u uvjetima samoupravnog socijalizma. Naime, likvidacijom tržišta radne snage u našim suvremenim uvjetima nikako nije likvidirana i potreba da se »vrijednost troškova za reprodukciju radne snage« uračunava u troškove proizvodnje.

Spajanjem »v«-a i »m«-a u jedinstvenu cjelinu ukida se de facto razlika između osobnog dohotka neposrednog proizvođača koji se prikazuje kao »vrijednost troškova za reprodukciju radne snage« i onog dijela osobnog dohotka čiji je izvor višak vrijednosti. U uvjetima samoupravnog socijalizma i djelovanja zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje mora se dio osobnog dohotka formirati i iz mase viška vrijednosti. Materijalna se stimulacija upravo i mjeri prema participaciji u višku vrijednosti.

Spajanjem »v«-a i »m«-a u jedinstvenu kategoriju automatski se negira razlika između potrebnog rada i viška rada. Međutim, na Marksovu učenju o potrebnom radu i višku rada temelji se čitava »raspodjela« u »Kritici gotskog programa«.

Neosporno je da naša suvremena tržišna privreda ima oblik krupne robne proizvodnje, dakle oblik metamorfoze vrijednosti izražen obrascem $N - R - N'$. Taj oblik nalazimo kako u hrematističkom (robovlasničkom), isto tako i u kapitalističkom društvu robnih proizvođača. Međutim, za razliku od hrematističkog i kapitalističkog oblika zakona vrijednosti, u nas se taj oblik ostvaruje na socijalnoj osnovici neposrednog proizvođača kao samoupravljača, koji, udružen u svoju osnovnu organizaciju udruženog rada, postaje istovremeno neposredni gospodar i poduzetnik, što prije nije bio ni rob ni najamni radnik.

Višak vrijednosti, odnosno višak rada, nije, a i ne može biti, nikakva eksploatatorska kategorija, promatramo li ga kao kategoriju samu po sebi. To on postaje tek u onim društveno-proizvodnim odnosima gdje ne pripada neposrednim proizvođačima. Pojam kategorije viška vrijednosti zavisi od toga kome on pripada, tko ga prisvaja, tko ga raspoređuje. U uvjetima samoupravnog socijalizma zakon vrijednosti krupne robne proizvodnje djeluje na socijalnoj osnovici samoupravljača kao neposrednih proizvođača — i to udruženih proizvođača čija se asocijacija (OOUR) pojavljuje na

prisvaja kapitalistička klasa. U socijalističkoj samoupravnoj krupnoj robnoj privredi višak vrijednosti pripada neposrednim proizvođačima, koji više nisu najamni radnici.

Tri spomenuta razvojna oblika zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje (robovlasnički, kapitalistički i samoupravno-socijalistički), treba razlikovati isključivo na osnovi socijalne baze njihovog djelovanja. U robovlasničkom sistemu krupne robne proizvodnje socijalnu osnovicu (tj. bazu) na kojoj djeluje zakon vrijednosti čine robovi, u kapitalizmu najamni radnici, u samoupravnom socijalizmu neposredni proizvođači (asocijanti) koji su i gospodari proizvodnje.

Promatramo li zakon vrijednosti krupne robne proizvodnje kroz formulu $N - R - N'$, drugačije ga i ne možemo definirati, mi ga, u stvari, izjednačavamo sa zakonom viška vrijednosti. To, drugim riječima, znači da je sadržaj zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje zakon viška vrijednosti.

robnom tržištu u svojstvu ekonomsko-pravnog subjekta. Na taj način neposredni proizvođači sami gospodare socijalističkom krupnom robnom proizvodnjom. Dakle, višak vrijednosti koji proizvode pripada njima.

b) Društveno vlasništvo

Vlasništvo je ekonomska kategorija samovlasti na stvarima i kao takvo vrijedi za sve oblike robne privrede, počevši od gentilne trampe sve do suvremene socijalističke krupne robne proizvodnje u Jugoslaviji¹⁷. Oblik vlasničkog monopola razvija se točno

¹⁷ Napomena: Kako bi fenomen društvenog vlasništva u SFRJ bio što bolje osvijetljen, moramo razvitku vlasničkog monopola posvetiti više prostora.

Početkom djelovanja zakona vrijednosti ljudski rad počinje jednako, proizvodeći upotrebne vrijednosti, proizvoditi i vrijednosti. Dakle, polarizacija upotrebne vrijednosti i vrijednosti jeste polarizacija između upotrebe, tj. korištenja, s jedne, i raspolaganja, s druge strane. Iz toga proizlazi da je raspolaganje tržišna, tj. robna kategorija. Dakle, vlasništvo se pojavljuje i afirmira na tržištu u procesu razmjene.

U procesu raspadanja gentilnog društva vlasnički monopol razvija se ovako:

— zajedničko društveno vlasništvo, tj. zajednica dobara (zemlja, stoka itd.) raspada se prvo na gentilno vlasništvo, koje se odnosi kao vlasnički monopol jednog prema drugom gensu: gentilni starješina zastupa to vlasništvo;

— na višem stupnju razvitka proizvodnih snaga, tj. na stupnju gdje se redovno javljaju viškovi proizvoda, gdje se proces razmjene sve više veže uz razvijeni oblik, raspada se gentilna zajednica dobara na vlasničke monopole pojedinih porodica;

— transformacijom matrijarhata u patrijarhat vlasnički se monopol učvršćuje na ocu porodice. Pater familias više nije upravljač vlasništva koje pripada porodici, on postaje pravi i isključivi privatni vlasnik.

U ekonomskom smislu stara gentilna zajednica predstavlja totalnu centralizaciju dobara i vlasništva sa izdiferenciranom iako embrionalnom unutrašnjom podjelom rada i dobara. Čim je razvitak proizvodnih snaga omogućio redovnu proizvodnju viškova, dolazi do vanjske društvene podjele rada, a s tim u vezi i do razmjene dobara (ratari — stočari). To znači, pod pritiskom djelovanja zakona vrijednosti centralizacija dobara sve više ustupa mjesto decentralizaciji zajednice dobara, stvarajući istodobno sve veću masu privatnih vlasništva. Naime, bez paralelne egzistencije veće ili manje mase vlasničkih monopola zakon vrijednosti i ne može djelovati. Raspadanje gentilne zajednice dobara na posebne vlasničke monopole gensova, nadalje, raspadanje posebnih vlasničkih monopola gensova na individualna privatna vlasništva čini sadržaj procesa decentralizacije vlasništva. Istovremeno se formira jedno novo društvo: društvo privatnih vlasnika (u čiji sastav ulaze do tada još samostalne gentilne zajednice, ako ih povezuje međusobna razmjena), koje povezuje isključivo tržište. To ukazuje da se oblik vlasničkog monopola razvija točno po modelu; robe i novca, pod pritiskom djelovanja zakona vrijednosti. Decentralizirano privatno vlasništvo zapravo je osnovica na kojoj se pojavljuje klasno društvo. Razvitak privatnog vlasništva u njedrima gentilnog društva odvija se kao proces decentralizacije, a razvitak privatnog vlasništva robovlasničke formacije ide u suprotnom pravcu, tj. kao proces centralizacije privatnog vlasništva. Čim se učvrstilo robovlasničko društvo, dolazi i do preobražaja u djelovanju zakona vrijednosti. On se iz zakona vrijednosti sitne robne privrede (R—N—R')

po modelu robe i novca, pod pritiskom djelovanja zakona vrijednosti. Roba i novac su model za svaki oblik vlasničkog monopola, a ne samo za privatno vlasništvo. Kako vlasništvo nije ništa drugo nego opredmećeni oblik proizvodnih odnosa, opredmećeni u robno-novčanom smislu, i zakoni nastanka, razvitka i kretanja vlasništva identični su zakonima nastanka, razvitka i kretanja robe i novca. Zato je problem vlasništva u prvom redu ekonomski problem, tj. problem na području dijalektičkog jedinstva međuodnosa u proizvodnji, raspodjeli, razmjeni i potrošnji; znači, problem međuodnosa na području reprodukcije.

Kako je pojava društvenog vlasništva sredstava za proizvodnju u najužoj vezi s problemom vlasništva prijelaznog perioda, preciznije, s transformacijom državnog u društveno vlasništvo, naša ispitivanja i počinju tim fenomenom.

preobražava u zakon vrijednosti krupne robne privrede (N—R—N'). Ili, dok sitna robna privredna karakterizira interval tzv. patrijarhalnog ropstva, krupna robna privreda (hremastika) i karakterizira razdoblje tzv. klasičnog ropstva.

Razvitak privatnog vlasništva na osnovi ogromnih robovlasničkih latifundija (tj. velikih zemljoposjeda ili zanatskih radionica), s velikom koncentracijom robova, označava istodobno i nastanak krupnih vlasnika novca. Ova snažna centralizacija vlasništva masovno uništava postojeće sitno privatno vlasništvo. Centralizacija privatnog vlasničkog monopola u ovakvim razmjerima nije se mogla neprekidno razvijati; njen se razvitak sve više sukobljavao sa zakonom vrijednosti. Kako je centralizacija tog vlasništva neprekidno smanjivala broj vlasnika s tendencijom da na koncu ostane jedan vlasnik, gospodar cjelokupnog centraliziranog vlasništva, to bi značilo potpuno ukidanje tržišta i robne proizvodnje uopće. Neprekidna centralizacija vlasništva svojstvena je svakom vlasničkom monopolu. U robovlasničkom društvu, koje, zbog niske produktivnosti robovskog rada te općeg parazitizma slobodnih ljudi — sve više tendira prema općoj dekadansi društvenih proizvodnih snaga, centralizacija vlasništva nužno dovodi do totalnog kočenja djelovanja zakona vrijednosti. Međutim, dostignuti stupanj u razvitku proizvodnih snaga (tj. koncentracija proizvodnje) također zahtijeva djelovanje zakona vrijednosti. Likvidaciju ove suprotnosti, tj. naraslu centralizaciju vlasništva u odnosu na zaostalu koncentraciju proizvodnje — mogao je riješiti samo jedan novi tip vlasničkog monopola.

Feudalno se vlasništvo pojavljuje kao centralizirana vlasnička kategorija. Feudalni proizvodni odnosi izražavaju se u dva vlasnička oblika: kao feudum i alodum. Feudum je centralizirano vlasništvo na zemljišnom posjedu vladara. Na tom je posjedu organiziran jedinstven sistem beneficija i kmetских parcela koje kmetovi obrađuju za vlastiti račun. Alodum je privatno vlasništvo koje je decentralizirano (oružje, oruđe, sredstva za potrošnju i slično). Kako alodum predstavlja decentralizirano privatno vlasništvo koje je predmet kupovine i prodaje, na njemu zapravo nema ograničenog djelovanja zakona vrijednosti. Kod feuduma se, međutim, situacija postavlja u drugom obliku. Feudumom, kao centraliziranim privatnim vlasništvom, raspolaže isključivo vladar, tj. vrhovni feudalac. Potpuna centralizacija feuduma u cijelosti je paralizirala djelovanje zakona vrijednosti, iako je dostignuti stupanj u razvitku proizvodnih snaga ne samo omogućavao nego i dalje forsirao njegovo djelovanje. Potpuna centralizacija vlasničkog monopola predstavlja osnovni razlog što je feudalna privreda ponovno naturalna. Međutim, neprekidni i brzi razvitak proizvodnih snaga, u čijoj se osnovi nalazi sve veća produktivnost kmetškog rada, sve više razara naturalnu proizvodnju, uspostavljaajući istovremeno sve veći napredak u razvitku robne proizvodnje. Značenje aloduma u odnosu na feudum raste toliko koliko se

Socijalistički sistem državno-najamnih odnosa označava svršetak procesa centralizacije kapitalističkog vlasništva. Odmah nakon zauzimanja vlasti proletarijat sprovodi nacionalizaciju cjelokupnog kapitalističkog vlasništva (ekspropriacija ekspropriatorâ). Nacionalizirano vlasništvo postaje vlasništvo proletrske države. Na taj se način pojavljuje javno vlasništvo države koje obuhvaća sredstva za proizvodnju društvenog karaktera. To, zapravo nacionalizirano vlasništvo ima socijalističke osobine samo utoliko što predstavlja negaciju kapitalističkog privatnog vlasništva. U tom smislu totalna centralizacija kapitalističkog vlasništva odstranjuje i kapitalističku klasu. Nakon likvidacije kapitalističke klase proletrskej je državi, koja »ne može biti ništa drugo osim revolucionarna diktatura proletarijata«¹⁸, prioritetni zadatak sprečavanje eventualnog pokušaja restauracije kapitalizma. »A diktatura proletarijata, tj. organiziranje avangarde ugnjetenih u vladajuću klasu radi ugnjetavanja

naturalna renta pretvara u novčanu. To vrijedi i za stupanj djelovanja zakona vrijednosti. Raspadanje feuduma ide logičnim redom. Beneficije vladara pretvaraju se u njihovo vlasništvo. To znači da vazali postaju pravi vlasnici i suvereno upravljaju svojim beneficijama. Te tendencije predstavljaju prvi korak prema decentralizaciji feudalnog vlasništva. Proces oslobađanja kmetova posljednji je korak u definitivnom raspadanju feuduma. Pritisak zakona vrijednosti krupne kapitalističke privrede (N—R—N') toliko je snažan da postepeno, ali u cijelosti, rastvara sve oblike feudalnog vlasništva razvijajući istovremeno jedno, tj. kapitalističko privatno vlasništvo.

U intervalu tzv. prvobitne akumulacije kapitala vrši se ekspropriacija sitnih privatnih proizvođača. U manufakturnom razdoblju svog razvitka kapitalizam pretvara eksproprirane sitne proizvođače u najamne radnike. Formiranje proletarijata iz mase sitnih ekspropriiranih proizvođača označava zapravo početak nove centralizacije vlasništva.

Osnovna je karakteristika kapitalističkog načina proizvodnje, dok je u stadiju progresivnog razvitka, neprekidni i paralelni porast koncentracije proizvodnje i centralizacije kapitala (tj. vlasništva). Određenom stupnjem koncentracije proizvodnje mora odgovarati i određeni stupanj centralizacije vlasništva. Postoji li hiperkoncentracija proizvodnje te zato i hipocentralizacija vlasništva, ta se proturječnost razrješava ekonomskim krahom sitnih vlasništva (ekonomska kriza hiperprodukcije). Drugačija je situacija postoji li obratni odnos: tj. hipokoncentracija proizvodnje uz odgovarajuću hipercentralizaciju vlasništva. Zaostajanje koncentracije proizvodnje u odnosu na centralizaciju vlasništva označava zapravo kočenje i zaustavljanje progressa. Dok su ekonomske krize hiperprodukcije označavale raskorak između koncentracije proizvodnje, koja se nalazila ispred centralizacije vlasništva, opću, tj. strukturalnu krizu kapitalizma označava upravo suprotna situacija, situacija u kojoj se neprekidno povećava raskorak između centralizacije vlasništva, koje je u stalnom rastu i dominantno, u odnosu na relativno opadajuću, odnosno stagnantni proces koncentracije proizvodnje. Takve tendencije neminovno vode likvidaciji kapitalističke klase.

Upotrebljavajući državu kao vlastiti klasni instrument, kapitalistička klasa nastoji zaustaviti totalnu centralizaciju vlasništva, uz istovremeni razvitak proizvodnih snaga. Tu se planskim putem smanjuje raskorak između hipercentralizacije vlasništva i hipokoncentracije proizvodnje. U tome i jeste bit savremenog kapitalizma (imperijalizam, državni kapitalizam).

¹⁸ V. I. Lenjin: Država i revolucija, str. 216, Izabrana djela Marx—Engels—Lenjin, knjiga IX, Naprijed, Zagreb, 1963.

ugnjetača, ne može naprosto dati samo proširenje demokracije. Zajedno s ogromnim proširenjem demokratizma, koji prvi put postaje demokratizam za siromašne, demokratizam za narod, a ne demokratizam za bogate, diktatura proletarijata donosi niz ograničenja u odnosu na slobodu ugnjetača, eksploatatorâ, kapitalistâ... Tek u komunističkom društvu, kada otpor kapitalista bude već definitivno slomljen... kada ne bude klasa... tek tada će iščeznuti država i moći će se govoriti o slobodi«¹⁹.

U odnosu na proletarijat država se ovdje pojavljuje kao vlasnik sredstava za proizvodnju; zbog toga proletarijat još uvijek zadržava karakteristike vlasništva svoje vlastite radne snage koju prodaje državi²⁰. Na taj se način najamni radnici još uvijek održavaju kao klasa. Prema tome, dok se, na jednoj strani, pojavljuje država kao vlasnik sredstava za proizvodnju, i kao poslodavac, — na drugoj se pojavljuje klasa najamnih radnika koji prodaju svoju radnu snagu, kao posloprimci. Ali ta država je proleterska država, preciznije: država proletarijata, koji predstavlja vladajuću klasu. To znači da se time ukida i privatno vlasništvo najamnih radnika na vlastitoj radnoj snazi i preobražava u njihovo javno vlasništvo na radnoj snazi. To su, u stvari, državno — najamni odnosi.

Državno-najamni odnosi, kao osnovni društveno-ekonomski odnosi diktature proletarijata, predstavljaju također dijalektički polaritet, tj. polaritet u kome javno vlasništvo države uvjetuje javno vlasništvo vlastite najamne radne snage²¹. Nije potrebno posebno ukazivati da takav odnos ne može trajati suviše dugo. Reprodukcijska tog odnosa kroz duže razdoblje krije u sebi jednu opasnu situaciju u kojoj se državni aparat u odnosu na proletarijat sve više »osamostaljuje«, »učvršćuje«, te se na taj način pretvara u silu iznad njega. Potraje li sistem državno-najamnih odnosa kraće, on po logici objektivne nužnosti tendira prema svojoj vlastitoj negaciji,

¹⁹ Isto, str. 218, 219.

²⁰ U uvjetima kapitalističkog načina proizvodnje neposredni proizvođači, tj. najamni radnici u stvari su sitni robni proizvođači vlastite radne snage koju prodaju privatnim, odnosno javnim kapitalistima na osnovi zakona vrijednosti sitne robne proizvodnje (R—N—R'). Proces reprodukcije najamne radne snage na osnovi zakona vrijednosti sitne robne privrede vrlo ilustrativno prikazuje Marks u I tomu „Teorijâ o višku vrijednosti“. „Radnik se, naprotiv, javlja prvo kao prodavač, a zatim kao kupac, dakle prvo prima novac, a zatim ga izdaje, dok ga kapitalista, nasuprot radniku, prvo izdaje, a zatim prima. Ovdje se kod kapitaliste vrši kretanje N—R—N'. On kupuje novcem robu (radnu snagu); proizvodom te robe — radne snage — on kupuje novac ili prodaje ovaj proizvod opet svojem ranijem prodavcu, radniku. Radnik, naprotiv, predstavlja kretanje R—N—R. On prodaje svoju robu, radnu snagu, i primljenim novcem otkupljuje jedan dio svog sopstvenog proizvoda, svoje sopstvene robe.“ (K. Marx: Teorije o višku vrednosti, Kultura, Beograd, 1953, str. 106, 107, dodatak uz Tableau economique).

²¹ Ovaj novi, možemo ga nazvati, državno-najamni polaritet — predstavlja negaciju ranijeg polariteta, tj. polariteta privatnog vlasništva na kapital u odnosu na privatno vlasništvo najamnih radnika na vlastitoj radnoj snazi.

koja zapravo predstavlja negaciju negacijē kapitalističkog sistema; znači, negacija negacije postepeno ukida proletarijat kao klasu. U tom smislu državno-najamni odnosi predstavljaju samo prijelazni, iako nužni interval u procesu transformacije diktature proletarijata u besklasno društvo. Dakle, onim trenutkom kada je završena centralizacija kapitalističkog vlasništva, na jednoj, i centralizacija vlasništva radne snage, na drugoj strani — neminovno mora stupiti na scenu proces likvidacije državno-najamnih odnosa. Uspije li državnoj birokraciji da zakoči taj objektivni i nužni proces, diktatura proletarijata počinje doživljavati deformaciju. Umjesto brzog razvitka u cjelokupnoj strukturi proizvodnih snaga, sve se više osjeća opća stagnacija. Opasnost zadržavanja državno-najamnog odnosa veća je što je zemlja u kojoj je proletarijat zauzeo vlast na nižem stupnju ekonomskog razvitka.

Posmatramo li sistem državno-najamnih odnosa sa ekonomske točke gledišta, zapaziti ćemo svojevrsno ukidanje robne privrede, dakle, vraćanje na bezrobnu privredu. Ta likvidacija robne privrede ne može biti potpuna, i to iz dva razloga: prije svega, proletarijat i dalje prodaje radnu snagu državi te se na osnovi toga pojavljuje kao kupac proizvoda njenih poduzeća, nadalje, i u tim uvjetima postoji i djeluje sitna robna proizvodnja. Dakle, robno-novčani odnosi odvijaju se na liniji međuodnosa proletarijat — država, te na liniji međuodnosa proletarijat — sitnorobna privreda — država. Zbog relativno niskog stupnja u razvitku društvenih proizvodnih snaga nije se u nas odmah nakon oslobođenja mogla likvidirati društvena podjela rada, a s tim u vezi ni robno-novčana privreda. Robno-novčani odnosi mogli su biti samo privremeno blokirani, dok se ne završi reorijentacija proizvodnih snaga na novu socijalnu osnovu. Drugim riječima, dok se ne učvrsti državno vlasništvo sredstava za proizvodnju društvenog karaktera i totalna centralizacija vlasništva radne snage.

Sveobuhvatno državno vlasništvo sredstava za proizvodnju društvenog karaktera ne može kroz duže razdoblje eliminirati djelovanje zakona vrijednosti. Naime, centralizirano državno vlasništvo ne može ukinuti društvenu podjelu rada koja je determinirana stupnjem razvitka proizvodnih snaga. To znači da država, iako u svojstvu jedinstvenog vlasnika sredstava za proizvodnju društvenog karaktera, nije u stanju da preobrazi društvenu podjelu rada, koja je objektivno data, i koja se izražava preko tržišta — u pojedinačnu podjelu rada. To je i osnovni razlog što se država nije mogla pojaviti kao jedinstveni subjekt na tržištu. Jedinstveno vlasništvo sredstava za proizvodnju društvenog karaktera nije bilo adekvatno postojećoj koncentraciji proizvodnje: ili, postojeća koncentracija proizvodnje nije mogla predstavljati materijalnu osnovu za totalnu centralizaciju.

Zbog toga se centralizirano državno vlasništvo moralo ponovno decentralizirati. Na taj su način stvorena državna priv-

radna poduzeća kao privredni organi države. U svojstvu ekonomskih subjekata decentralizirane privrede ta su poduzeća proizvodila za tržište. Ona su djelovala u svim privrednim sferama. Njihovo se djelovanje odvijalo na osnovi zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje (N—R—N'). Ali, kako su na tržište izlazila u svojstvu ekonomskih subjekata, njima se moralo priznati i svojstvo pravnih subjekata. Međutim, vidjeli smo da se kao jedini i jedinstveni vlasnik svih društvenih sredstava za proizvodnju javljala isključivo država. Dakle, država je bila jedinstveni pravni subjekt tog vlasničkog kompleksa²². Iako su državna privredna poduzeća svojom funkcijom u robnoj privredi nužno bila ekonomski subjekti na tržištu, njima je na državnim sredstvima za proizvodnju bilo zapravo priznato samo pravo upravljanja. Time je bilo naglašeno da poduzeća nisu vlasnici sredstava za proizvodnju, već samo pojedinačni državni organi. Na taj je način »pravo upravljanja« lišeno vlasničkog karaktera i tretirano kao »pravo na tuđem vlasništvu« (tzv. *ius in re aliena*).

Državna privredna poduzeća čiji pravni subjektivitet nalazi svoj izraz u »pravu upravljanja« čine dijalektički polaritet u odnosu na pravni subjektivitet države koja je isključivi vlasnik sredstava za proizvodnju. U takvim uvjetima ekonomsko-pravni subjektivitet državnih privrednih poduzeća, zapravo čitava ekonomska osnova društva, nužno prolazi kroz fazu stagnacije. Dok, s jedne strane, ekonomsko-pravni subjektivitet državnih privrednih poduzeća tendira prema jačanju i osamostaljenju, pod pritiskom djelovanja zakona vrijednosti, to jačanje, s druge strane, paralizira totalitet državnog vlasništva. U takvoj situaciji nije ni mogla doći do izražaja produktivnost rada. Suprotnosti su izbijale na svim područjima privredno-pravnih struktura. Na primjer, dok je zakon vrijednosti tendirao prema formalnom izjednačavanju državnih privrednih poduzeća sa ostalim pravnim subjektima, hijerarhijska struktura administrativno-operativnih rukovodstava (direkcije, generalne direkcije, ministarstva) sprečavala je tu formalnu ravnopravnost. Preko administrativno-operativnih rukovodstava država je zapravo sprečavala razvitak svoje vlastite materijalne osnove. Međutim, razvitak materijalne osnove, promatran kroz razvitak ekonomsko-pravnog subjektiviteta državnih privrednih poduzeća, morao je ukinuti ove neodgovarajuće oblike nadgradnje.

Proces likvidacije spomenute nadgradnje ujedno je i proces razvitka radničkog samoupravljanja. Radničko samoupravljanje društvenim sredstvima za proizvodnju označava proces u kome se državna privredna poduzeća preobražavaju u radnička. Kako radnička klasa u svojstvu javnog vlasnika radne snage preuzima od države javno vlasništvo društvenih sredstava za proizvodnju, s ciljem da tim sredstvima gospodari, država proletarijata praktički počinje odumirati. Kao organizacija društva

²² U kompleks državnog vlasništva sredstava za proizvodnju društvenog karaktera ne ulaze sitna sredstva za proizvodnju.

država i ne može predstavljati drugo do svojevrstu apstraktnu ekonomsko-pravnu osobu, koja na području reprodukcije djeluje pomoću posebnih organa (AOR-a i direktora poduzeća). Spajanje neposrednih proizvođača s njihovim sredstvima za proizvodnju predstavlja ekonomsku nužnost. Zbog toga je radničko samoupravljanje prije svega ekonomska kategorija. Izvan svake je sumnje da je radničko samoupravljanje jedna nova, u dosadašnjem razvitku društva najviša socijalna osnovica na kojoj se pojavljuje djelovanje zakona vrijednosti²³. Fundament socijalne osnovice ovdje čini slobodni rad neposrednih proizvođača koji su članovi slobodnih asocijacija (OOUR-a). Neposredni proizvođači nisu više objekti djelovanja zakona vrijednosti. Udruženi u osnovne organizacije udruženog rada, neposredni proizvođači predstavljaju subjekte robne proizvodnje; preciznije, oni se pojavljuju kao slobodni proizvođači roba. Na osnovi radničkog samoupravljanja društvenim sredstvima za proizvodnju neposredni proizvođači prestaju otuđivati, tj. prodavati svoju radnu snagu kao robu. Neprekidna reprodukcija takvog proizvodnog odnosa znači proces u kome odumire zakon vrijednosti čija je socijalna osnova radna sposobnost neposrednog proizvođača.

Odumiranje djelovanja zakona vrijednosti na području radne sposobnosti neposrednih proizvođača predstavlja istovremeno i likvidaciju (promatranu kao proces) dvaju vlasničkih oblika, tj. likvidaciju državnog (javnog) vlasništva sredstava za proizvodnju te likvidaciju vlasništva radne snage (do tada također javne) neposrednih proizvođača. Proces likvidacije tih vlasničkih oblika istovremeno je i proces nastanka i sve veće afirmacije dvaju novih oblika društveno-proizvodnih odnosa. Ovo novo područje društvenoproizvodnih odnosa čine:

- posebne zajednice rada (OOUR-i) i
- opća društvena zajednica sredstava za proizvodnju društvenog karaktera (kompleks udruženog rada).

Tu nije teško uočiti novu objektivnu proturječnost: opća društvena zajednica sredstava za proizvodnju ne ostvaruje se preko jedne adekvatne opće društvene zajednice rada, nego tek kroz posebne zajednice rada. To znači da se ukidanje vlasništva radne sposobnosti neposrednih proizvođača ostvaruje u posebnim zajedni-

²³ Vidjeli smo da socijalnu osnovu na kojoj se pojavljuje djelovanje zakona vrijednosti kapitalističkog načina proizvodnje čini proletarijat u svojstvu privatnog vlasnika svoje vlastite radne snage. On je otuđuje, tj. prodaje privatnim kapitalistima u cilju održavanja vlastite egzistencije. U uvjetima državno-najamnog sistema socijalnu osnovu na kojoj se pojavljuje djelovanje zakona vrijednosti čini taj isti proletarijat, ali u svojstvu javnog vlasnika svoje vlastite radne snage. On je prodaje državi koja se pojavljuje kao totalni vlasnik sredstava za proizvodnju. No državno vlasništvo još uvijek predstavlja odvajanje radne snage od sredstava za proizvodnju. Tek radničko samoupravljanje predstavlja jednu novu kvalitetu u odnosu na socijalnu osnovu iz koje se pojavljuje djelovanje zakona vrijednosti.

cama rada, a ukidanje državnog vlasništva na društvenim sredstvima za proizvodnju ostvaruje se u općoj zajednici društvenih sredstava za proizvodnju.

Formiranje osnovnih organizacija udruženog rada rezultira iz određenog stupnja u razvitku proizvodnih snaga koji je zateklo naše radničko samoupravljanje. To znači: stupanj koncentracije proizvodnje u nas još nije omogućavao formiranje opće društvene zajednice rada koja bi se temeljila na unutrašnjoj, tj. tehničkoj podjeli rada. Dakle, formiranje OOUR-a mora se temeljiti na tržištu, tj. na vanjskoj, odnosno društvenoj podjeli rada.

Formiranje opće društvene zajednice sredstava za proizvodnju društvenog karaktera predstavlja likvidaciju svakog posebnog vlasništva sredstava za proizvodnju društvenog karaktera. Opća društvena zajednica sredstava za proizvodnju jeste u pravom smislu riječi »nevlasništvo«, tj. negacija vlasništva kao samovlasti ili monopola²⁴. Naglasili smo da se postojanje opće zajednice društvenih sredstava za proizvodnju ostvaruje jedino preko OOUR-a. Znači, OOUR-i opet se moraju konstituirati kao vlasnici; to im imperativno nameće tržište i zakon vrijednosti.

Da bi se osnovne organizacije udruženog rada pojavile na tržištu kao ekonomski i pravni subjekti, unutar njih je moralo biti ukinuto zajedničko vlasništvo, tj. nevlasništvo. Ukidanje zajedničkog vlasništva u OOUR-ima znači njihovo ponovno konstituiranje kao vlasnika. Ova posebna »vlasništva« (OOUR-i) djeluju u sferi društvene zajednice sredstava za proizvodnju. Njihovo se djelovanje odnosi isključivo na sredstva za proizvodnju društvenog karaktera, a nikako ne i na sredstva za potrošnju, bez obzira na to da li se radi o individualnim ili zajedničkim sredstvima za potrošnju. Drugim riječima, ova »posebna vlasništva« (OOUR-i) čine dijelove društvenih sredstava za proizvodnju. Ovi dijelovi postoje samo zato jer postoji i cjelina. Ta je cjelina negacija državnog i privatnog kapitalističkog vlasništva sredstava za proizvodnju. Samo je u tom smislu opća društvena zajednica sredstava za proizvodnju (kompleks udruženog rada) »nevlasništvo«, tj. »nevlasništvo« u od-

²⁴ Sjetimo se da je prvobitno nevlasništvo Marks izjednačavao sa zajedničkim vlasništvom. Upravo na osnovi prvobitnog nevlasništva, a pod pritiskom prvih „razmjena“ (početak djelovanja zakona vrijednosti) to prvobitno nevlasništvo (kao nemonopolski odnos) počelo se raspadati na privatna vlasništva. Ili, rečeno jezikom ekonomske znanosti, totalno centralizirano prvobitno nevlasništvo počelo se decentralizirati na posebna privatna vlasništva. Koegzistencija ostataka nevlasništva i privatnog vlasništva vrlo se brzo pretvara u dijalektički polaritet. Vlasnički monopol privatnog vlasništva vrlo brzo nameće svoju monopolsku osobinu ostacima nevlasništva. Međutim, formiranje navedenog dijalektičkog polariteta i pobjeda privatnog vlasništva početkom stvaranja prvog klasnog društva nama je poznata. Slična kretnja, iako na jednoj daleko višoj razini razvitka proizvodnih snaga, imamo i u današnjem razvitku besklasnog društva. Vidjeli smo da je opća društvena zajednica sredstava za proizvodnju društvenog karaktera, tj. nevlasništvo, direktan potomak javnog vlasništva države, isto onako kao što se javno vlasništvo države razvilo direktno iz privatnog vlasništva kapitalista.

nosu na državno ili kapitalističko »vlasništvo«. To je trajna tekovina socijalističke revolucije koja je konačno utvrđena preko radničkog samoupravljanja, tj. kroz ukidanje zakona vrijednosti na radnoj snazi²⁵.

Ovi »dijelovi« društvenih sredstava za proizvodnju (OOUR-i) predstavljaju decentralizaciju opće zajednice društvenih sredstava za proizvodnju. Ta je decentralizacija rezultat djelovanja zakona vrijednosti. Međutim, ona apsolutno isključuje restauraciju privatnog vlasništva iz razloga što je odstranjen zakon vrijednosti na području radne snage. Dakle, »privatno vlasništvo« je zamijenjeno »vlasništvom posebnih radnih zajednica« (OOUR-a); umjesto privatnog vlasništva koje se pojavljuje u početku formiranja klasnog društva, početak besklasnog društva označava vlasništvo OOUR-a.

Stupanj decentralizacije opće zajednice društvenih sredstava za proizvodnju determiniran je veličinom »dijelova posebnih vlasništva«. Ti »dijelovi posebnih vlasništva« rezultat su prethodnog razvitka društvenih proizvodnih snaga. To znači da decentralizacija ne može prekoračiti dostignuti stupanj koncentracije proizvodnje koji se upravo i ostvaruje u OOUR-ima. Kako su osnovne organizacije udruženog rada kao ekonomsko-pravni subjekti samo dijelovi opće društvene zajednice sredstava za proizvodnju, njihovo je »vlasništvo« de facto podvrgnuto društvenom planiranju²⁶. Dakle, društveno planiranje centralizira decentraliziranu mrežu OOUR-a. U tom smislu »posebna vlasništva« (OOUR-i) jesu fikcije, prema riječima R. Legradića, »vlasništva pod navodnim znacima«²⁷. To je i logično imamo li u vidu nepostojanje vlasničke samovlasti na liniji posebne radne zajednice (OOUR-i) — opća društvena zajednica sredstava za proizvodnju. Promatramo li, međutim, međusobne odnose »vlasništva« osnovnih organizacija udruženog rada, opazit ćemo da se ta »vlasništva« mogu kretati jedino preko tržišta, na osnovi djelovanja zakona vrijednosti. Ta »posebna vlasništva«, kao vlasnički oblik prijelaznog perioda od klasnog u besklasno društvo, R. Legradić naziva »kvazivlasništvom«²⁸.

²⁵ R. Legradić: Sociologija prava, Naučna knjiga, Beograd, 1968, str. 119. Napomena: Radničko samoupravljanje označava ukidanje zakona vrijednosti na radnoj snazi u tom smislu što se radna snaga više nikome ne prodaje. Dakle, radna snaga (sposobnost) u uvjetima samoupravnog socijalizma više nije i ne može biti predmet kupnje i prodaje, ona nema osobine »robe«.

²⁶ Iako je planiranje procesa reprodukcije najmanje obrađeno područje Zakona o udruženom radu, što je i prirodno imamo li u vidu prve početke djelovanja ZUR-a — ipak je ishodište planiranja samoupravno sporazumijevanje i društveno dogovaranje.

²⁷ R. Legradić: Sociologija prava, Naučna knjiga, Bgd, 1968, str. 120.

²⁸ Prefiksom »kvazi« (lat. quasi = „tobožnji“, „navodni“) R. Legradić označava razliku između »samoupravnog kapitala« naših osnovnih organizacija udruženog rada („kvazikapital“, „kvazivlasništvo“) i kapitala privatnog odnosno javnog (državnog) kapitalizma.

Kvazivlasništva su produkt nedovoljnog stupnja koncentracije proizvodnje u odnosu na visok stupanj centralizacije opće zajednice društvenih sredstava za proizvodnju. Dakle, razvitak kvazivlasništva može ići jedino u pravcu daljnje koncentracije proizvodnje. Tek kad se uspne na općedruštvenu razinu, kvazivlasništvo će odumrijeti kao što je odumrlo državno, odnosno privatno kapitalističko vlasništvo. Izvan svake je sumnje da kvazivlasništvo označava proces odumiranja vlasničkog monopola uopće. Ono će nestati zajedno s prestankom djelovanja zakona vrijednosti, ili s nestankom robne proizvodnje uopće. Kako se kvazivlasništvo odnosi isključivo na elemente opće zajednice sredstava za proizvodnju, ono ne može prelaziti ni u kakav oblik državnog, a ni privatnog vlasništva. Još više od toga, kvazivlasništvo ne može prijeći čak ni u neki drugi oblik socijalističkog vlasništva koji je protivan društvenom planu: npr. u osobno ili posebno vlasništvo sredstava za potrošnju²⁹.

Kako su kvazivlasništva integralni dijelovi opće zajednice društvenih sredstava za proizvodnju, pri čemu su njihovi međusobni odnosi podvrgnuti društvenog planiranju, socijalističko robno tržište više ne može biti identično onome u kapitalizmu. Naime, ako je vlasništvo posebnih radnih zajednica (OOUR-a) kao ekonomsko-pravnih subjekata podvrgnuto općem društvenom planiranju, to vrijedi i za socijalističko tržište, jer se upravo preko njega kreću kvazivlasništva. Kvalitetna razlika između kapitalističkog i socijalističkog tržišta jeste u tome što je pri prvom, promatramo li ga sa stajališta zakona vrijednosti, opravdana, čak i objektivizirana bespoštedna konkurencija, monopolizacija tržišta i tome slično. Pri drugom se, naprotiv, sve više objektiviziraju dijametralno suprotne tendencije — što je i prirodno uzmemo li u obzir kontrolu i neanarhičnost socijalističkog robnog tržišta.

c) *Raspodjela prema radu*

Razvitak socijalističkih proizvodnih odnosa u Jugoslaviji nakon 1950. godine bio je put za rješenje problema socijalističke izgradnje nastalih zbog jako naglašenih birokratsko-etatističkih elemenata. Tada se u praksi pokazalo da je nacionalizacija krupnih sredstava za proizvodnju i likvidacija kapitalističke klase samo p r v i

²⁹ Kompleks socijalističkih proizvodnih odnosa inkorporiran je u tri vlasnička oblika: u općedruštvenom vlasništvu društvenih sredstava za proizvodnju, koje izražava odbojan odnos opće zajednice sredstava za proizvodnju prema svim ostalim oblicima vlasničkog monopola; u posebnom društvenom vlasništvu društvenih sredstava za potrošnju, koja pripadaju društvenim organizacijama; te u osobnom vlasništvu neposrednih proizvođača na sredstvima za osobnu potrošnju.

Kako općedruštveno vlasništvo predstavlja i opredmećuje odnose u sferi proizvodnje, a posebno društveno i osobno vlasništvo odnose u sferi raspodjele i potrošnje, ova tri vlasnička oblika čine opredmećeno jedinstvo socijalističkih produkcionih odnosa.

čin socijalističke izgradnje. Ne slijedi li nakon »eksproprijacije eksproprijatorâ« drugi čin, tj. predaja sredstava za proizvodnju u ruke samih neposrednih proizvođača, neminovno dolazi do opće stagnacije u razvitku društvenih proizvodnih snaga. A ta stagnacija nužno jača birokratsko-etatiističke tendencije državnog aparata, koje uvijek predstavljaju veliku opasnost za nedovršenu diktaturu proletarijata. Ta se opasnost očituje u uvijek prisutnoj mogućnosti odvajanja državnog aparata u jednu posebnu, o društvu neovisnu silu; silu, koja vladajući sredstvima za proizvodnju, vlada i proizvodima rada.

Dakle, realizacija »drugog čina« zapravo je objektivna ekonomska nužnost. Proces likvidacije države u svojstvu poduzetnika i vlasnika sredstava za proizvodnju označava istovremeno predaju tih sredstava u ruke neposrednih proizvođača. Upravo zbog toga je radničko samoupravljanje objektivna nužnost, tj. zakonitost prijelaznog perioda. Tek na osnovi radničkog samoupravljanja klasno društvo se počinje »utapati« u besklasno. Ta nužnost je i jedino mogući put razvitka proizvodnih snaga. Svaki drugi put de facto označava restauraciju kapitalizma.

Radničko samoupravljanje je proces u kojemu počinje odumiranje zakona vrijednosti na području radne snage neposrednih proizvođača. Kroz proces radničkog samoupravljanja najamna radna snaga neposrednih proizvođača prestaje funkcionirati kao roba. Udruženi u vlastitu radnu organizaciju, neposredni proizvođači postaju stvarni gospodari i akteri procesa proizvodnje, koji se reproducira na osnovi zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje ($N-R-N'$). Dakle, OOUR prestaje kupovati tuđu radnu snagu; ona koristi radnu sposobnost svojih članova. Radničko samoupravljanje odstranjuje tržište radne snage na kojemu su se pojavili neposredni proizvođači u svojstvu prodavača radne snage na osnovi zakona vrijednosti sitne robne proizvodnje ($R-N-R'$) a vlasnici sredstava za proizvodnju (kapitalisti, država) u svojstvu kupaca radne snage na osnovi zakona vrijednosti krupne robne proizvodnje ($N-R-N'$).

Budući da u procesu samoupravljanja neposredni proizvođači u sve većoj mjeri postaju poduzetnici, koji više ne proizvode na osnovi sitne robne proizvodnje svoj vlastiti ekvivalent (tj. radnu snagu), proces reprodukcije sve više poprima oblik čiste krupno-robne proizvodnje ($N-R-N'$). On je, dakle, oslobođen sitno-robne proizvodnje ($R-N-R'$), ili, — on je oslobođen eksploatacije radne snage, kao robe koja je predstavljala fundament kapitalističkog načina proizvodnje³⁰.

³⁰ Upravo ta sitna robna privreda formirala je onu unutrašnju barijeru zbog koje kapitalistička robna proizvodnja nije mogla ukinuti samu sebe. Sitna robna proizvodnja kako smo i ustanovili, nije dozvolila da grandiozni polet u razvitku proizvodnih snaga dovede zakon vrijednosti do njegovog prirodnog svršetka. Sitna robna proizvodnja, unutar koje vrijednosna struktura robe izražava radnu snagu kao varijabilni kapital, na osnovi koje proletarijat reproducira svoj vlastiti ekvivalent, tj. radnu snagu, čini nužnu prilugu na temelju koje se razvija kapitalistički sistem krupne robne proiz-

Iako određujuća uloga na području reprodukcionog ciklusa pripada proizvodnji, neznatno bi bilo zaključiti da raspodjela nema značajan, tj. bitan utjecaj na proizvodnju. Njen povratni utjecaj na proizvodnju te na ostale sfere društvene reprodukcije i predstavlja »nužni« i »neophodni«³¹ moment reprodukcionog ciklusa.

U skladu s vladajućim društveno-ekonomskim zakonima, raspodjela određuje način i udio članova društva u participaciji materijalnih dobara. Prema tome, količina proizvoda rada koja pripada svakom članu društvene zajednice određena je raspodjelom. U uvjetima robne proizvodnje gdje nema neposredne, odnosno direktne raspodjele proizvoda, raspodjela se ostvaruje na osnovi razmjene, tj. tržišta.

Kako se raspodijeliti može samo ono što je stvarno proizvedeno, sigurno će količina materijalnih dobara imati bitan utjecaj na raspodjelu. Samo je po sebi shvatljivo da ta ukupna masa proizvedenih dobara nije konstantna veličina; ona se mijenja u ovisnosti o stupnju razvitka proizvodnih snaga. Međutim, isto je tako shvatljivo da masa proizvedenih dobara ne utječe na participaciju pojedinaca u raspodjeli. Način, tj. oblik udjela pojedinaca u raspodjeli ovisi prvenstveno o karakteru proizvodnih odnosa. »Kad su materijalni uslovi proizvodnje kolektivno vlasništvo samih radnika, dobiva se isto tako raspodjela sredstava potrošnje koja se razlikuje od današnje«³², tj. kapitalističke.

Kao ekonomski zakon socijalizma, princip raspodjele prema radu snažno djeluje na produktivnosti rada, na kvalitet poslovanja OOUR-a, na rezultate njihova rada itd. Zakon vrijednosti socijalizma, koji se izražava i kao zakon raspodjele prema radu, nužno otvara vrata i procesu dekoncentracije samoupravljanja. Samo neposredno odlučivanje neposrednih proizvođača o raspodjeli najdoslednije ostvaruje princip raspodjele prema radu. Dakle, princip raspodjele prema radu objektivno formira OOUR-e u kojima sami proizvođači odlučuju o raspodjeli. Kako je »proizvodnja određujući faktor raspodjele«, raspodjelu može vršiti samo onaj tko odlučuje o proizvodnji. U tom smislu je zakon raspodjele prema radu i formirao OOUR-e, kao osnovne ekonomske i samoupravne ćelije, bez obzira na stupanj koncentracije i centralizacije radnih kolektiva.

To ukazuje da zakon vrijednosti, s jedne strane, vrši pritisak u pravcu koncentracije proizvodnje koja istovremeno formira odgovarajuću centralizaciju OOUR-a; s druge strane, taj isti zakon vrijednosti u svojstvu zakona raspodjele prema radu uvjetuje neprekidnu

vodnje. Međutim, vrijedi i obrnuto, naime, isto tako kapitalistički način proizvodnje ne može postojati ukine li se sitna robna proizvodnja na osnovi koje se reproducira vrijednost radne snage. Ukidajući sitnu robnu proizvodnju, radničko samoupravljanje ukida i kapitalizam kao društveno-ekonomski sistem. U tom smislu je radničko samoupravljanje ekonomska kategorija povijesnog značaja.

³¹ K. Marx: Kritika političke ekonomije, Kultura, Beograd, 1949, str. 21.

³² K. Marx: Kritika Gotskog programa, Kultura, Zagreb, 1948, str. 25.

unutrašnju dekoncentraciju, koja se provodi na osnovi unutrašnje podjele rada. Ona omogućuje neposredno samoupravljanje proizvođača, i u proizvodnji i u raspodjeli prema radu.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

O obliku u kojem djeluje zakon vrijednosti samoupravnog socijalističkog društva postoji velik broj radova³³. Treba, međutim, naglasiti da je naša ekonomska znanost, naročito posljednjih 15 godina, uložila velike znanstvene napore na pronalaženju oblika u kome djeluje zakon vrijednosti socijalističkog samoupravnog društva. Mišljenja i stavovi vrlo su različiti i divergentni. Jedni su na stajalištu da zakon vrijednosti socijalističkog samoupravnog društva djeluje preko vrijednosne cijene³⁴, drugi da je oblik u kome se pojavljuje zakon vrijednosti samoupravnog socijalističkog društva dohodna cijena, treći misle da se i u socijalističkom samoupravnom društvu pojavljuje zakon vrijednosti u obliku specifične cijene proizvodnje. Razlike u mišljenju i stavovima svakako su dokaz velike važnosti zakona vrijednosti u socijalističkoj robnoj proizvodnji samoupravnog tipa: naročito otkrivanje tzv. normalne cijene, tj. oblika njegova djelovanja u samoupravnom socijalizmu. To je potpuno razumljivo jer otkrivanje razvojnog oblika u kojemu se pojavljuje zakon vrijednosti u samoupravnom socijalističkom društvu uvelike pomaže prilagođavanju sistema planiranja³⁵ njegovu djelovanju. Znači, radi se o ekonomskom, a ne moralnom zahtjevu.

Dosadašnja razmatranja upućuju na ove zaključke:

Robovlasnička robna proizvodnja razvija se na osnovi gentilno-naturalne privrede; kapitalistička robna proizvodnja razvija se na osnovi feudalno-naturalne privrede; socijalistička-samoupravna robna proizvodnja razvija se na osnovi etatističko-naturalne privrede; komunističko društvo, koje će se razviti na osnovi samoupravne krupne socijalističke robne proizvodnje — predstavljat će ponovno sistem bezrobne proizvodnje.

³³ U našoj literaturi značajni su radovi M. Todorovića, V. Bakarića, A. Bajta, B. Horvata, M. Koraća, I. Vrančića, J. Tironija i drugih. Ovdje posebno ističemo radove R. Legradića, u kojima je zakon vrijednosti prisutan u svim privrednim pojavama u svakoj robnoj proizvodnji: kako robovlasničkoj, isto tako i kapitalističkoj i samoupravno socijalističkoj. Znanstvena teorija vlasništva i metamorfoza robne vrijednosti čine u radovima R. Legradića temelj za razumijevanje ciklusa u kojima djeluje zakon vrijednosti.

³⁴ To je stajalište danas u cijelosti napušteno.

³⁵ „Kad govorimo o zakonu vrijednosti, onda smo do sada uvijek suprotstavljali ili zakon vrijednosti, ili plan, ili međudjelovanje. Tvrdim da kod nas u cijelosti vlada zakon vrijednosti i da ne postoji „ili-ili, ne suprotstavlja se zakon vrijednosti i plan, nego je plan element zakona vrijednosti, i to najveći, najvažniji, najznačajniji“ (V. Bakarić: „Zakon vrijednosti, planiranje i objektivna određenost privrednog rasta“, Ekonomski pregled, br. 3—5/1963. str. 393).

Robovlasnička robna proizvodnja uvelike je opterećena naturalnom privredom, koju je naslijedila od gentilnog sistema. To veliko opterećenje traje s različitim intenzitetom, tokom čitavog razdoblja ropstva. Ne smijemo previdjeti da se na robovlasničkim latifundijama reprodukcija robovske radne snage odvija u naturalnom obliku, dakle bez prisustva tržišta. Kapitalistička robna proizvodnja za svog trajanja opterećena je sitnom robnom privredom. Sitna robna privreda zapravo je ona unutrašnja pregrada zbog koje kapitalistička robna proizvodnja nije ukinula samu sebe. Preciznije, sitna robna privreda nije dopustila da ogroman i grandiozni razvitak proizvodnih snaga u kapitalizmu dovede djelovanje zakona vrijednosti do njegovog prirodnog svršetka. Njegov prirodni svršetak znači toliku razinu u razvitku proizvodnosti rada koja će živi rad u jedinici proizvoda svesti na najmanju mjeru, tj. na mjeru koja se praktički može odbaciti. Socijalistička-samoupravna robna proizvodnja djeluje na osnovi ukinute (tj. likvidirane) sitne robne privrede. Na taj je način otklonjena ona unutrašnja pregrada koja nije omogućavala da djelovanje zakona vrijednosti dođe do svoje kulminacije, ali i do svog prirodnog svršetka. No, ne smijemo zaboraviti da je to proces, dakle razdoblje, koje još traje.

Po svojoj prirodi zakon vrijednosti razara naturalne sisteme, uspostavljajući u isto vrijeme takve sisteme robne privrede koji omogućuju njegovo djelovanje. To znači da zakon vrijednosti teži formiranju određene mase robnih vlasnika. Ta je težnja, kako smo i vidjeli, sadržaj decentralizirajućeg djelovanja zakona vrijednosti. Čim se stvori dovoljan broj vlasnika, uveliko se počnu osjećati tendencije u suprotnom pravcu; tendencije centralizirajućeg djelovanja zakona vrijednosti. Smjena tih tendencija predstavlja objektivnu zakonitost. Na osnovi smjena tih tendencija jedino je moguće analizirati transformaciju sitne robne privrede u krupnu³⁶.

U prethodnim razmatranjima definirali smo zakon vrijednosti samoupravnog socijalizma kao zakon koji odumire na području sitne robne privrede uopće, a posebno na području sitne robne privrede proleterskog vlasništva radne snage; njegovo slobodno djelovanje odvija se isključivo u domeni socijalističke krupne robne privrede. Kako radničko samoupravljanje formira osnovu na kojoj djeluje zakon vrijednosti, ono predstavlja relevantni društveno-ekonomski odnos samoupravnog socijalizma.

Razmotrimo li izražavanje zakona vrijednosti socijalističke krupne robne privrede na području raspodjele, doći ćemo do zaključaka:

— u osnovnoj organizaciji udruženog rada zakon vrijednosti se izražava kao zakon raspodjele prema radu (na osnovi rezultata rada);

— među osnovnim organizacijama udruženog rada, tj. među asocijacijama neposrednih proizvođača kao ekonomsko-pravnih subjekata, zakon vrijednosti krupne socijalističke robne privrede izra-

³⁶ Upravo tu je zakazala Rikardova antipovijesna analiza.

žava se kao z a k o n specifične cijene proizvodnje. Specifična cijena proizvodnje ima u svojoj osnovi strukturu robe: $c+v+m$. Proces neprekidnog useljavanja i iseljavanja, tj. preorijentacije »samoupravnih kapitala«³⁷ po različitim privrednim područjima objektivno ostvaruje »prosječni profit«³⁸. Kao zakonita tendencija taj se »prosječni profit« raspoređuje na sve »samoupravne kapitale« prema, nama već poznatom principu: na jednake »samoupravne kapitale« jednaki »prosječni profiti«. Dakle, proces slobodnog kretanja »samoupravnih kapitala« pretvara »m« u »prosječni profit« i formira specifičnu cijenu proizvodnje:

$$\text{«}c\text{«} + \text{«}v\text{«} + \text{«} \text{prosječni profit} \text{«}.$$

Zakon vrijednosti je dijalektička negacija negacijē objektivnog zakona rada, a ovaj je nesumnjivo osnovni objektivni zakon u razvitku društva uopće. Na osnovi koncentracije »samoupravnih kapitala« vrši se i odgovarajuća ubrzana centralizacija »samoupravnih kapitala« u sve krupnije organizacije udruženog rada³⁹. Potpuna koncentracija »samoupravnih kapitala« bit će ujedno i svršetak robne privrede. Nju će zamijeniti komunistička bezrobna privreda u kojoj će čitav rutinski fizički i umni rad biti ukinut i zamijenjen strojevima. U jedinici proizvoda neće tada više biti žive ljudske radne snage. Time objektivni zakon rada neće biti ukinut, već zamijenjen objektivnim zakonom kreativnog misaonog rada.

Prof. Dr. MARIN CEROVAC, Faculty of Economics, Osijek

THE IMPORTANCE OF MARX'S AND RICARDO'S LABOUR VALUE THEORY FOR THE IDENTIFICATION OF THE DEVELOPMENT FORM OF THE LAW OF VALUE IN A SELF-MANAGING SOCIALIST SOCIETY

S u m m a r y

Ricardo's theoretical concept is based upon labour theory of value as the basic element. It is beyond doubt that Ricardo has historical merits in this field as he became immediate predecessor of Marx.

But there are numerous deficiencies in Ricardo's analyses. Ricardo does not penetrate into essence of opposing interests between working class and capitalistic class, but takes these contrarities as immutable. Furthermore, in analysing economic categories Ricardo does not start from development of lower categories to higher, i. e. from simple to complex, but takes complex categories in their immediate appearance. Ricardo does not see capital as socio-productive relation. He does not discern the period of small commodity production and the period of developed capitalism.

³⁷ Prof. Legradić naziva ih s punim pravom „kvazikapitalima“.

³⁸ I prosječni profit možemo nazvati „prosječnim kvaziprofitom“.

³⁹ OOUR će sve više transformirati u OUR, ove u složene organizacije udruženog rada dok se konačno ne oforme reprodukcione cjeline.

Realizing deficiencies of Ricardo's non-historical method, Marx based his research on the method of materialist dialectic.

He, namely, started from small commodity production towards capitalistic commodity production where commodity appeared as a product of capital and where production-price was only a new form of acting of law of value.

As the self-management socialist society is based upon social ownership of means of production and commodity-monetary, i. e. market mechanism-its economic development has in its basis acting of law of value. In the circumstances of socialist commodity production a starting point for finding a form of acting of law of value has to be looked for in value of commodity. This is because in the socialist commodity production, too, a sum of all commodity prices has to be equal to sum of all commodity values. But other essential components of selfmanagement socialist society have to be added to this basis, and they are: social ownership workers'self-management and distribution according to the work done.

In its nature law of value destroys natural i. e. non-commodity systems setting up at the same time such systems of commodity economy which enable its acting. This means that law of value tends to form certain number of commodity owners. This tendency is subject of decentralizing acting of law of value. The moment there is a sufficient number of owners-tendencies in the opposite direction are felt, tendencies of centralizing work of law of value. Shift of these tendencies is an objective rule. Only on the basis of shifts of these tendencies is it possible to analyse transformation from small to big commodity production.

We have defined law of value of self-management socialist society as the law which is withering away in the field of small commodity economy in general, and specially in the field of small commodity economy of proletarian ownership of labour force; its free acting is taking place exclusively in the domain of big socialist commodity economy. As the basis upon which law of value acts is formed by the workers'self-management, it represents relevant socio-economic relation of self-management socialism.

If we consider the ways in which law of value appears in the big socialist commodity economy in the field of distribution, we come to the following conclusions:

— law of value appears in basic organization of associated labour as a law of distribution according to results of the work done,

— in basic organizations of associated labour, i. e. among associations of direct producers as economic and legal subjects, a law of value of big socialist commodity economy appears as a law of specific price of production.

A law of value is a dialectic negation of negating objective law of work, and the latter is beyond doubt the fundamental objective law in development of a society in general. On the basis of concentration of „self-management capital“ (of basic organizations of associated labour) an appropriate accelerated centralization of „self-management capital“ into bigger and bigger organizations of associated labour is being done. Complete concentration of „self-management capital“ will at the same time be an end to

commodity economy. It will be replaced by a communist non-commodity economy in which whole routine physical and mental work will be abolished and superseded by machines. There will be no live human labour force in an unity of product. Thus an objective law of work will not be abolished, but replaced by an objective law of creative mental work.

МАРИН ЦЕРОВЕЦ, Экономический факультет, Осиек

ЗНАЧЕНИЕ МАРКСИСТКО-РИКАРДОВОЙ ТЕОРИИ СТОИМОСТИ ТРУДА ДЛЯ УТВЕРЖДЕНИЯ ФОРМ РАЗВИТИЯ ЗАКОНА СТОИМОСТИ В САМОУПРАВЛЯЕМОМ СОЦИАЛИСТИЧЕСКОМ ОБЩЕСТВЕ

Резюме

Теоретическая концепция Рикардо основана на рабочей теории стоимости, как на основном элементе. Нет сомнения в том, что Рикардо в этом смысле принадлежит историческая заслуга, так как он является непосредственным предшественником Маркса.

Однако, недостатки анализа Рикардо многочисленны. Так например Рикардо не вникает в суть противоположных интересов рабочего класса и класса капиталистов. Он эти противоположности рассматривает как нечто постоянное. Дальше, в исследовании экономических категорий Рикардо исходит не из развития низших категорий к высшим, то есть от простых к сложным, а рассматривает сложные категории такими, какими они непосредственно возникают. Рикардо воспринимает капитал не как общественно-производственные отношения. Он не отделяет период развития капитализма от периода мелкоготоварного производства.

Выявив недостатки антиисторического метода Рикардо, Маркс обосновывает свои исследования методом материалистической диалектики. Иначе говоря, он анализирует начиная с мелкого товарного производства, идя к капиталистическому товарному производству, где товар является продуктом производства капитала и где цена производства является только новой формой воздействия закона стоимости.

Так как самоуправленческое социалистическое общество основано на общественной собственности на средства производства и на товарно-денежных отношениях, то есть на механизме рынка, его экономическое развитие имеет в своей основе воздействие закона стоимости. И на условиях социалистического товарного производства исходное положение для нахождения формы, в которой воздействует закон стоимости, надо искать в стоимости товара, потому что в социалистическом товарном производстве сумма всех цен товара должна соответствовать сумме всех товарных стоимостей. Однако, сюда надо прибавить и остальные существенные компоненты самоуправляемого социалистического общества, а именно: общественную собственность, рабочее самоуправление и распределение согласно труду.

Закон стоимости разрушает натуральные, иначе говоря нетоварные системы, создавая в то же самое время такие системы товарного хозяйства, которые делают возможным его воздействие. Это значит, что закон стоимости стремится к формированию определенной массы собственников товара. Это стремление является содержанием децентрализации действия закона стоимости. В то же время когда появляется достаточное количество собственников в большой мере ощущается тенденция к обратному действию, то есть тенденция централизованного воздействия закона стоимости. Смена этих тенденций представляет собой объективную закономерность. На основе смены этих тенденций единственно возможно анализировать трансформацию мелкого товарного производства в крупное.

На основе приведенных примеров мы определили закон стоимости самоуправленческого социалистического общества как закон, который отрицает в области мелкого товарного хозяйства вообще, особенно в области мелкого товарного хозяйства пролетерской собственности на рабочую силу. Его свободное воздействие происходит исключительно в области социалистического крупного товарного хозяйства. Так как рабочее самоуправление образует основу на которой действует закон стоимости, оно является релевантным общественно-экономическим отношением самоуправляемого социализма.

Если мы рассмотрим выражение закона стоимости социалистического крупного товарного хозяйства в области распределения, мы придем к выводу:

— в основной организации объединенного труда, закон стоимости представляет собой закон распределения согласно труду, безусловно на основе результатов труда.

— между основными организациями объединенного труда, то есть между ассоциациями непосредственных производителей как экономико-юридических субъектов, закон стоимости крупного социалистического товарного хозяйства выражается как закон специфической цены производства.

Закон стоимости является диалектическим отрицанием отрицания объективного закона труда, а это несомненно основной объективный закон в процессе развития общества вообще. На основе концентрации „самоуправляемого капитала“ (ООУР-а) создается и соответствующая ускоренная централизация „самоуправляемого капитала“ в более крупные организации объединенного труда. Полная концентрация „самоуправляемого капитала“ будет вместе с тем и завершением товарного хозяйства. Его заменит коммунистическое нетоварное хозяйство, в котором вся физическая и умственная работа будет отменена и заменена машинами. В единице производства больше не будет живой человеческой рабочей силы. Этим объективный закон труда не будет отменен, а будет заменен объективным законом творческого умственного труда.

